

Дзира Іван Ярославович,
професор кафедри філології та перекладу
Київського національного університету
технологій та дизайну, кандидат
філологічних наук, доктор історичних
наук, професор

СПЕЦИФІКА РЕАЛІЗАЦІЇ СТАТУСНОЇ АСИМЕТРІЇ В ДІЛОВОМУ ЛИСТУВАННІ ГЕТЬМАНЩИНИ

Питомою жанрово-стильовою особливістю ділового епістолярного тексту є наявність усталених словесних формул, що виконують номінативну, контактну, вокативну, спонукальну, етикетну й меншою мірою емотивну функції. Відповідні етикетні конструкції притаманні певній історичній добі й характеризуються соціальною й соціокультурною диференціацією. Діахронічне дослідження соціально маркованих етикетних формул дозволить глибше висвітлити процес формування офіційно-ділового стилю української мови, зокрема стосовно успадкування й передачі книжно-традиційних зв'язків.

У діловому листуванні Української гетьманської держави виразно простежується асиметрія у стосунках між адресатом і адресантом, що полягала у свідомому, демонстративному завищенні статусу першого та приниженні статусу останнього. Цьому явищу сприяло те, що вибір окремої форми етикетної одиниці залежав не лише від обставин спілкування та змісту листа, а й від станової належності кореспондентів. Тому соціальне походження адресантів, особливо якщо вони належали до нижчих або середніх станів українського суспільства, не могло не позначитися на етикетних формулах складених ними або від їхнього імені документів. Особливо яскраво лінгвістичні репрезентатори суспільних взаємин маркують кінцівки листів селян, міщан, панської челяді та рядових козаків до

представників козацької старшини, шляхти або церковних ієрархів. Пор.: *«Сие до ознайменя в мѣці пну преподавѣши, зостаю назавше слуга твой пна моего мѣстивого Лукьян Василевич»* [1 с. 105]; *«А при тим Господу Богу в ласці яко добродія своего поручаю слуга и подножек вашмосці Корнилий Василевич»* [5, с. 54]; *«О чом вашой пнської мѣсти о всем извѣстивши, зостаю до услуг поволним вашой пнської мѣсти нижайший слуга и подножок Лаврин Лукянов»* слуга [2, с. 75]; *«Ясневелможности вашой, моему всемилостивѣйшему пн. у и великому добродіеву, найнижший раб и подножок Стефан Данилович Стожок, козак и жител кролевецкий»* [2, с. 76]; *«Ясневелможности вашой многомилостивого отца и патрона послѣднійшие раби сосницкие обиватели 1728 го году генваря [...]»* [6, с. 87].

Слід зауважити, що ієрархічність і презентація соціальних характеристик комунікантів були характерними рисами писемного ділового спілкування, котре велося і серед вищих прошарків тогочасного українського суспільства. Пор.: *«Ясневелможности вашей, всемилостивѣйшего моему пна патрона и великого добродія, найпокорнійший слуга и подножок Семен Боровский, сотник бахмацкий, т[ани] р[горца]»* [2, с. 74]; *«Ясневелможности вѣшей премилостивѣйшаго нам пна и единопреданѣйшого добродія, нижайшие слуги бунчуковий товариш Иван да Матвій и Васил Себастиановичи»* [1, с. 107]; *«Ясневелможности вашой нижайший раб и слуга Иван Римша, седнівский»* [6, с. 91].

Наведені приклади підтверджують усталену практику використання у справочинстві Гетьманщини наприкінці подібних документів для самономінації адресанта лексичних елементів *слуга, раб, подножок*. При цьому в більшості етикетних формул присутні прикметники-інтенсифікатори, що підсилюють міру вияву ознаки, названої означуваним іменником, і утворюють з ним мовленнєві кліше: *всепокорнійший слуга,*

найнижший слуга, найпокорнійший слуга и подножок, нижайший слуга и подножок, найнижший раб и подножок, нижайший раб и слуга, посліднійше раби, нижайшие раби и подножки й под. Слід зауважити, що у досліджуваних пам'ятках випадків використання недетермінованого апелятива *раб (раби)* нами не виявлено. Такі усталені сполуки, як *усердний слуга, слуга смиренный, нижайший богомолиц* побутували серед епістолярію духовенства. Попри семантичний перетин наведених стандартних зворотів, з функціонально-стилістичного боку ті з них, що містять лексему *раб (раби)* з більшою експресивністю реалізують мовленнєву тактику запобігання перед співрозмовником. Подібні клаузульні формули постали під впливом справочинства Речі Посполитої й Московії, де вони відображали васальні стосунки між кореспондентами, що передбачало засвідчення пошани й відданості до адресата насамперед шляхом підкресленого самоприниження й самозневаги з боку адресанта.

Однак, заключні етикетні формули з епістолярію шляхти та козацької старшини регламентувалися не лише соціальними обмеженнями, а нерідко заразом виконували роль стереотипу ввічливості при завершенні тексту документа. З цією метою до гонорифічних конструкцій прощання для підтримки самооцінки співрозмовника поряд із запевненнями адресанта в залежності й покірності також залучаються переконування в особистій дружбі, відданості, доброзичливості тощо: «*В. мс., м. мс. пану, всего добра зычливий и всегда поволний слуга Афанасий Покорский*» [2, с. 74]; «*Велможности вашей, моего велце милостивого пана и добродія, счирозычливый и уніжоный слуга Василий Борковский, полковник Войска их царского пресвітлого величества Запорозького черніговский*» [4, с. 64]; «*В. мѣти, моему мѣци пану и добродіеви найнижший слуга и зычливый приятел Михаил Миколаевич*» [1, с. 105]; «*В. м. м. п̄на, зычливый слуга В. Кочубей*» [3, с. 59]. У подібних етикетних формулах за рахунок

детермінування прикметниками *зичливий, счирозичливий, поволний* апелятива *слуга* авторам послань вдається продемонструвати більшу самоповагу.

Реалізації статусної асиметрії в заключних етикетних формулах сприяє й номінація адресата за допомогою різних соціальних гоноративів: *ваша ясневелможност, ваша велможност, премилостивійший пан, милостивий пан, добродій, ваша панская милость* тощо.

Статусна асиметрія виразно помітна також у доборі форм звертання, що зазвичай містять назву посади, вибіркові й канонізовані гоноративи: «*Пане староста нехаевский*» [1, с. 104], «*Милостивий мой добродію*» [1, с. 105]. У прескриптах послань частіше фігурує розчленована вокативна конструкція, утворена з кількох поєднаних сурядним зв'язком звертань до адресата. Кожне з них може бути розгорнутим, тобто складеним з більше, ніж із двох компонентів; елементарним, побудованим сполученням іменника з прикметником-інтенсифікатором чи присвійним займенником; або вираженим непоширеним вокативом: «*М̄сци пане полковнику, мой велце м̄сци пане и великий добродію*» [1, с. 105]; «*Ясневелможний м̄сци пне гетмане, нам премилостивійший п̄не и единонадежднійший добродію*» [1, с. 106]; «*Блгородний мсци пне Корецкий, милостивійший нам добродію*» [5, с. 61]; «*М̄сци п̄не сотнику мглинский, мой велце м̄сци п̄не брате, древний друже и блгодітелю*» [2, с. 74]. Остання вокативна конструкція як правило вживалася в листуванні між козацькою старшиною або шляхтичами, при цьому вміщені до неї шанобливо-ввічливі звертання «*пане брате*», «*древний друже*» й компліментарний суб'єктно мотивований вокатив «*блгодітелю*» не вказують на соціальну диференціацію кореспондентів, а використовуються для вираження поваги й шанобливого ставлення до адресата.

Таким чином, опрацьовані джерела підтверджують існування в діловому листуванні Гетьманщини успадкованої з

попередньої доби статусної асиметрії між адресатом і адресантом, що виявлялася у вираженому етикетними формулами підкресленому звеличенні першого й самоприниженні останнього. При цьому в її основі лежала не лише станова чи майнова нерівність, а й прагнення автора продовжувати спілкування й досягнути поставленої мети.

Список використаних джерел

1. Мицик Ю. А., Тарасенко І. Ю. Із нових документів до історії Сіверщини XVII–XVIII ст. (частина 26). *Сіверянський літопис*. 2023. № 4. С. 95–116.

2. Мицик Ю. А., Тарасенко І. Ю. Із нових документів до історії Сіверщини XVII–XVIII ст. (частина 25). *Сіверянський літопис*. 2023. № 3. С. 67–84.

3. Мицик Ю. А., Тарасенко І. Ю. Із нових документів до історії Сіверщини XVII–XVIII ст. (частина 24). *Сіверянський літопис*. 2023. № 1. С. 54–75.

4. Мицик Ю. А., Тарасенко І. Ю. Із нових документів до історії Сіверщини XVII–XVIII ст. (частина 22). *Сіверянський літопис*. 2022. № 1. С. 58–89.

5. Мицик Ю. А., Тарасенко І. Ю. Із нових документів до історії Сіверщини XVII–XVIII ст. (частина 21). *Сіверянський літопис*. 2021. № 4. С. 42–82.

6. Мицик Ю. А., Тарасенко І. Ю. Із нових документів до історії Сіверщини XVII–XVIII ст. (частина 19). *Сіверянський літопис*. 2020. № 3. С. 61–103.